

Planbureau-werk in uitvoering

Agrarische natuurverenigingen in opkomst

Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van
agrarische natuurverenigingen

N. Oerlemans
J.A. Guldemon
E. van Well

Werkdocument 2001/12

Centrum voor Landbouw en Milieu

Utrecht, 2001

Agrarische natuurverenigingen in opkomst

Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van
agrarische natuurverenigingen

N. Oerlemans
J.A. Guldemon
E. van Well

Werkdocument 2001/12

Centrum voor Landbouw en Milieu

Utrecht, 2001

De reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen* voor het Natuurplanbureau. De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van het Natuurplanbureau verspreid. De inhoud heeft een voorlopig karakter en is vooral bedoeld ter informatie van collega-onderzoekers die aan planbureauproducten werken. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

* Uitvoerende instellingen: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR)

Werkdocument 2001/12 is gekwalificeerd als status B. De inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door dr. C.M. Volker (Alterra), dr. A.H.F. Stortelder (Alterra) en dr. J. Notenboom (RIVM)

Betekenis Kwaliteitsstatus

Status A: inhoudelijke kwaliteit beoordeeld door een adviseur uit een zogenoemde referentenpool. Deze pool bestaat uit onafhankelijke adviseurs die werkzaam zijn binnen het consortium RIKZ, RIVM, RIZA en WUR

Status B: inhoudelijke kwaliteit beoordeeld door een collega die niet heeft meegewerkt in het desbetreffende projectteam

Status C: inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling heeft (nog) niet plaatsgevonden

©2001 Centrum voor Landbouw en Milieu
Amsterdamsestraatweg 877
Postbus 10015, 3505 AA Utrecht
Tel.: (030) 244 13 01; fax:: (030) 244 13 18; e-mail: clm@clm.nl; internet: www.clm.nl

Project CLM 516-2001

[NPB Werkdocument 2001/12 – december 2001]

Werkdocumenten in de Reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' worden uitgegeven door het Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Informatie: (031 7) 47 78 45; e-mail; b.tencate@alterra.wag-ur.nl

Inhoud

1	Een eerste verkenning	7
1.1	Aanleiding	7
1.2	Doel	7
1.3	Leeswijzer	8
2	Methoden van onderzoek	9
2.1	Adressenverzameling	9
2.2	Schriftelijke vragenlijst	9
3	Resultaten	11
3.1	Respons en representativiteit	11
3.2	Achtergrond agrarische natuurverenigingen	12
3.3	Kenmerken	14
3.4	Activiteiten	17
3.5	Samenwerking en contracten	23
3.6	Knelpunten	25
4	Analyse, conclusies en aanbevelingen	26
4.1	Karakteristieken agrarische natuurverenigingen	26
4.2	Bijdrage aan agrarisch natuurbeheer	28
4.3	Aanbevelingen voor verder onderzoek	29
Bijlage 1	Lijst met agrarische natuurverenigingen, maart 2001	31

1 Een eerste verkenning

1.1 Aanleiding

Agrarische natuurverenigingen¹ vervullen in toenemende mate een rol in het natuurbeleid. Sommige activiteiten worden betaald, andere worden vrijwillig uitgevoerd. Weidevogelbescherming, ganzenbeheer, slootkantenbeheer en vele andere vormen van agrarisch natuurbeheer worden door agrarische natuurverenigingen opgepakt en via hun leden uitgevoerd. Agrarisch natuurbeheer is een extra activiteit om de natuur in Nederland te versterken, naast het natuurbeheer dat de terreinbeherende instanties uitvoeren. Daarnaast spelen agrarische natuurverenigingen een grotere of kleinere rol in het uitvoeren van het beleid, b.v. ten aanzien van het agrarische natuurbeheer via het Programma Beheer. Daarmee zijn agrarische natuurverenigingen een belangrijke speler geworden in het behoud van biodiversiteit en de handhaving en versterking van de identiteit van het cultuurlandschap. Het is echter niet precies bekend hoeveel natuurverenigingen er momenteel zijn en welke activiteiten zij ontplooiën, in welke gebieden zij actief zijn en welke knelpunten zij ondervinden.

Het Natuurplanbureau maakt jaarlijks een Natuurbalans, waarin aan de hand van de huidige toestand van de natuur het natuurbeleid wordt geëvalueerd. In het Natuurcompendium, dat dit jaar voor het eerst wordt uitgegeven, legt het Natuurplanbureau de basisgegevens vast die ten grondslag liggen aan Natuurbalans en Natuurverkenning.

Het Natuurplanbureau heeft het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) gevraagd om de rol van de agrarische natuurverenigingen in het natuurbeleid aan te geven. De ambitie is nog beperkt en behelst vooralsnog het in kaart brengen van de ontwikkelingen in het aantal verenigingen en welke activiteiten ze ontplooiën.

In het voorjaar van 2001 heeft het CLM een enquête uitgevoerd onder agrarische natuurverenigingen. De resultaten van deze enquête zijn deels opgenomen in de Natuurbalans 2001. Dit rapport omvat een uitgebreid overzicht van de resultaten en een analyse van de bevindingen. We besluiten het rapport met aanbevelingen voor het versterken van de rol van agrarische natuurverenigingen in het agrarisch natuurbeheer.

1.2 Doel

Het doel van de studie is in het kaart te brengen van de inspanningen van agrarische natuurverenigingen op het gebied van natuur- en landschapsbeheer.

- Dit spitst zich toe op de volgende onderdelen:
- ontwikkeling van het aantal en regionale spreiding van agrarische natuurverenigingen;
- ledenaantallen, participatie van burgerleden en verdeling over agrarische sectoren;
- activiteiten op het gebied van agrarisch natuur- en landschapsbeheer;

---

¹ We gebruiken hier de term 'agrarische natuurverenigingen', maar we bedoelen daarmee ook samenwerkingsverbanden, milieucoöperaties, overlegplatforms, etcetera die tot doel hebben de agrarische natuur en het agrarisch landschap te behouden en te versterken.

- samenwerkingspartners en benutting van financieringsvormen voor natuur- en landschapsbeheer;
- knelpunten die agrarische natuurverenigingen ervaren.

1.3 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 gaat in het kort in op de gehanteerde methoden van onderzoek en de opzet van de enquête. Hoofdstuk 3 behandelt de resultaten op basis van de teruggestuurde vragenlijsten. Hierin geven we ook aandacht aan regionale verschillen en de verschillen per grondsoort. We behandelen achtereenvolgens de achtergronden van de agrarische natuurverenigingen, hun kenmerken, activiteiten, samenwerkingspartners en de knelpunten die zij ondervinden. Ten slotte trekken we in hoofdstuk 4 de belangrijkste conclusies en doen we aanbevelingen voor een vervolg.

2 Methoden van onderzoek

2.1 Adressenverzameling

Een belangrijke en lastige klus was het achterhalen van zoveel mogelijk adressen van agrarische natuurverenigingen. Belangrijk omdat we streefden naar het bereiken van *alle* agrarische natuurverenigingen die Nederland rijk is. Lastig omdat er geen centraal adressenbestand is waar zij geregistreerd staan, omdat het laatste jaar veel verenigingen zijn ontstaan die nog niet wijd en zijd bekend zijn en omdat binnen verenigingen regelmatig een wisseling van bestuur/contactpersonen plaatsvindt waardoor adresgegevens niet altijd actueel bleken te zijn.

Voor het verzamelen van zoveel mogelijk adressen hebben we gebruik gemaakt van de volgende bronnen en contactpersonen:

- CLM adressenbestand
- Handboek Agrarisch Natuurbeheer (Landschapsbeheer Nederland)
- Gewestelijke LTO's (LLTB, ZLTO, NLTO, GLTO, WLTO)
- In Natura
- Innovatiesteunpunt Wageningen (ISW)
- Stimuland
- Steunpunt Plattelandsontwikkeling Achterhoek (SPA)
- SBNL

We hebben de verschillende adressenbestanden naast elkaar gelegd, dubbele eruit gehaald en in sommige gevallen telefonisch het meest actuele adres achterhaald. De uiteindelijke adressenlijst bestaat in totaal uit 110 adressen. Overigens bleek ten tijde van de verslaglegging van de onderzoek dat we enkele verenigingen over het hoofd hebben gezien die niet bekend waren bij bovengenoemde instanties. Deze verenigingen hebben geen vragenlijst meer kunnen ontvangen. We hebben deze alsnog aan het overzicht in bijlage 1 toegevoegd.

Verder zijn wij pas in een (te) laat stadium geattendeerd op de aanwezigheid van Boermarken in Drenthe. Dit zijn oude samenwerkingsverbanden tussen agrariërs die gemeenschappelijke gronden beheren. Deze hebben we helaas niet meer in het onderzoek mee kunnen nemen.

2.2 Schriftelijke vragenlijst

De gegevens zijn verzameld middels een schriftelijke vragenlijst². Deze vragenlijst bestond voor het overgrote deel uit meerkeuzevragen. Daarnaast zijn er ook een aantal open vragen gesteld. De antwoorden op deze vragen zijn later, door de onderzoekers, verwerkt tot categorieën. De vragenlijst is gepretest bij vier agrarische natuurverenigingen. De vragenlijst is naar 110 agrarische natuurverenigingen toegestuurd. Om de respons te verhogen, zijn na twee weken de contactpersonen telefonisch benaderd met het verzoek de vragenlijst in te vullen en op te sturen. Desgewenst kon de vragenlijst ook telefonisch afgenomen worden.

---

² De vragenlijst is bij het CLM te verkrijgen

Voor de verwerking van de vragenlijsten is gebruik gemaakt van SPSS en Excel. We hebben ons daarbij beperkt tot frequentietabellen en kruistabellen voor het maken van overzichten op de verschillende onderdelen. De resultaten van de enquête zijn besproken in de begeleidingscommissie, waarin naast het NPB (J. Notenboom) ook de Alterra-medewerkers C. Volker en A. Stortelder zitting hadden.

3 Resultaten

3.1 Respons en representativiteit

De resultaten in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op het aantal ingevulde vragenlijsten, tenzij anders staat aangegeven. In totaal zijn 74 van de 110 verspreide enquêtes verwerkt. Dit is een respons van 67%. Vergeleken met andere schriftelijke vragenlijsten is de respons hoog te noemen (het gemiddelde ligt rond de 40%).

Van de 110 verstuurde vragenlijsten, zijn 52 vragenlijsten spontaan teruggestuurd. Om de respons te verhogen zijn de verenigingen na twee weken telefonisch één of twee keer benaderd. Zij hebben toen (deels) alsnog de vragenlijst teruggestuurd of deze telefonisch laten afnemen. Redenen voor non respons of het niet opsturen van een vragenlijst zijn:

- Geen interesse/geen tijd (te vaak al benaderd voor enquêtes, andere activiteiten) (6)
- Non respons vanwege mond- en klauwzeerepidemie (4)
- Andere non respons (telefonisch niet te bereiken; toch geen vragenlijst terug ontvangen) (19)
- Nog in oprichting/ niet meer bestaand (2)
- Geen 'echte' agrarische natuurvereniging (5)

De non respons is evenredig verdeeld over de verschillende provincies (zie figuur 1), met uitzondering van de provincie Gelderland. Dit is vooral te wijten aan de MKZ crisis die ten tijde van het onderzoek vooral in deze provincie zijn sporen naliet.

Verenigingen per provincie

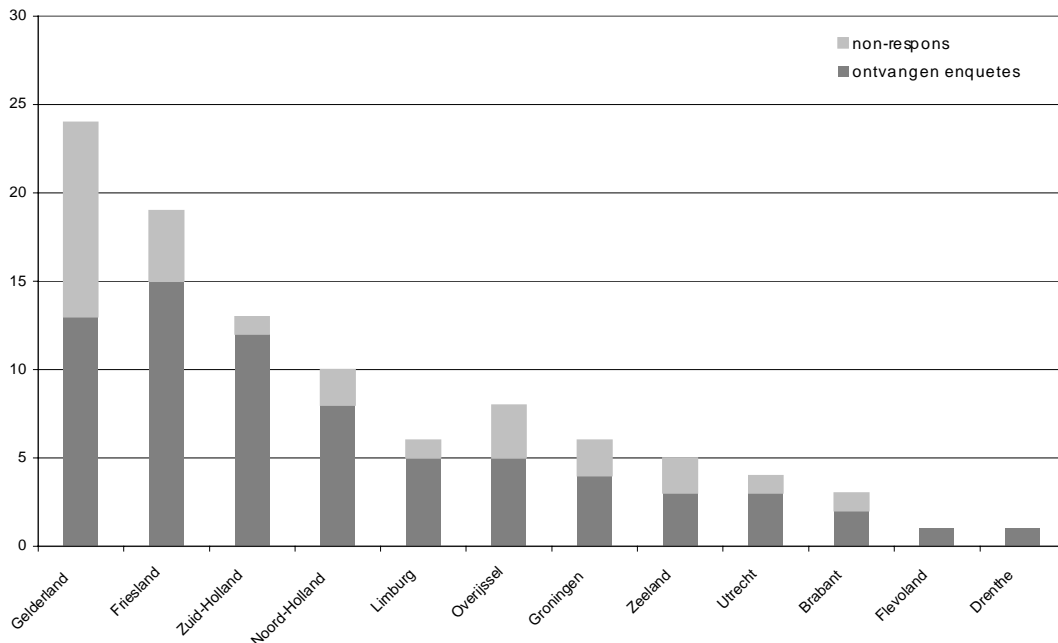

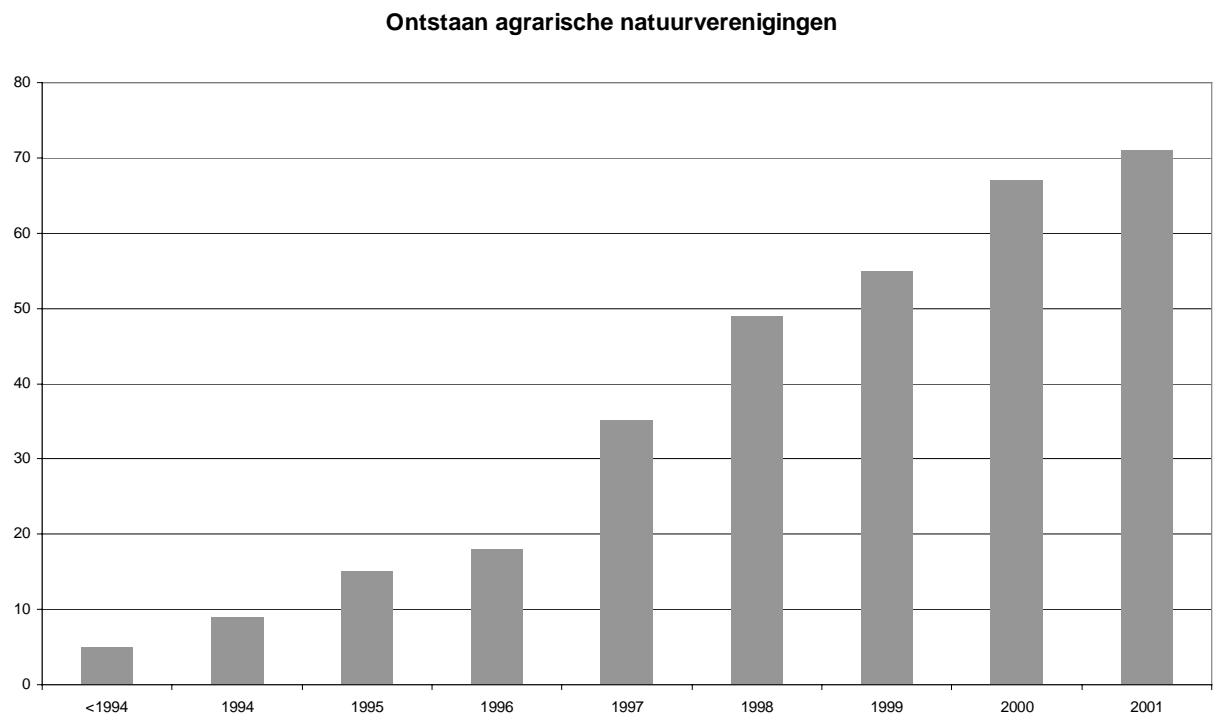
Fig. 1 Verdeling van respons en non respons over provincies

Ondanks de relatief lage respons in de provincie Gelderland beschouwen we, op basis van de relatief hoge totaal respons, de gegevens uit de enquête representatief voor het totaal aantal verenigingen in Nederland. De hier gepresenteerde gegevens zijn dus gebaseerd op de 74 verwerkte vragenlijsten.

3.2 Achtergrond agrarische natuurverenigingen

Groei van het aantal verenigingen

Op grond van de verzamelde adressen, de reden voor non respons en de inzendingen blijkt dat het totaal aantal agrarisch natuurverenigingen op dit moment (maart 2001) rond de 100 ligt. Een aantal daarvan is nog in oprichting, maar is al wel actief op het gebied van agrarisch natuurbeheer. De afgelopen vijf jaar is het aantal agrarische natuurverenigingen sterk toegenomen (zie figuur 2).

Fig. 2 Groei van het aantal agrarische natuurverenigingen

Regionale spreiding

Agrarische natuurverenigingen zijn er in alle provincies. De meeste verenigingen liggen echter in het noorden, het westen en in de Achterhoek. Op grond van de verzamelde adressen zijn we gekomen tot de volgende regionale spreiding (zie figuren 1 en ook 3, gebaseerd op postcodes van contactadressen; bijlage 1). Daarnaast hebben we de binnengekomen vragenlijsten ingedeeld naar regio. De verdeling over de verschillende regio's staat vermeld in tabel 1.

Tabel 1 Verdeling van de verenigingen over de verschillende regio's

Regio	Aantal	Verdeling
Noord (Friesland, Groningen, Drenthe, Flevoland)	22	30%
Oost (Overijssel, Gelderland)	18	24%
West (Noord en Zuid Holland, Utrecht)	24	32%
Zuid (Zeeland, Noord Brabant, Limburg)	10	14%
Totaal	74	100%

Wat opvalt aan de verdeling per regio is dat in het zuiden van het land het aantal verenigingen sterk is achtergebleven bij de andere regio's. Wanneer we het aantal verenigingen verdelen over grondsoort (tabel 2), blijkt dat in absolute aantallen de meeste verenigingen op het zand zitten en de minste op de klei. Wanneer we naar de landelijke verdeling van cultuurgrond naar grondsoort kijken, zitten relatief de meeste verenigingen op het veen en de minste op klei (tabel 2). Dit is te verklaren, omdat in veengebieden vanouds al meer aan natuurbeheer wordt gedaan (weidevogels, slootkanten) dan in kleigebieden. In veengebieden zijn de mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer, zowel qua inpasbaarheid in de bedrijfsvoering als voor het behalen van natuurresultaten, groter dan op klei. Zandgebieden hebben hun eigen mogelijkheden voor agrarisch natuurbeheer (meer landschapselementen, snelle verschraving van de bodem mogelijk) en hebben relatief een proportioneel aandeel agrarische natuurverenigingen. Toch beperken de vaak intensieve melkveebedrijven en de intensieve veehouderij in de zandgebieden de mogelijkheden om aan agrarisch natuurbeheer te doen. Verder zitten de meeste verenigingen in het noorden op de klei, in het oosten en zuiden op het zand en in het westen op het veen (tabel 3). Dit weerspiegelt de verdeling van grondsoort in de verschillende regio's.

Tabel 2 Verdeling van verenigingen over type grondsoort en vergelijking met verdeling cultuurgrond over grondsoort

Grondsoort	Aantal agrarische natuurverenigingen	Verdeling in %	Landelijke verdeling grondsoorten ¹
Zand	27	36%	42%
Veen	21	28%	12%
Klei	18	24%	44%
Overig (b.v. meerdere grondsoorten, leem)	8	11%	2%(leem)
Totaal	74	100%	100%

¹ verdeling van bruto oppervlak cultuurgrond over grondsoort (gegevens F. de Vries, Alterra, GIST)

Tabel 3 Procentuele verdeling van de verenigingen per regio over grondsoort

Regio	Veen	Zand	Klei	Overig	Totaal
Noord	14%	27%	41%	18%	100%
Oost	6%	78%	17%	-	100%
West	71%	8%	13%	8%	100%
Zuid	-	55%	27%	18%	100%

Doelstellingen

In de enquête is gevraagd in het kort de doelstellingen van de vereniging aan te geven. Door de meeste verenigingen is als belangrijkste doel aangegeven:

- Het versterken en behouden van de natuurwaarden en landschapskwaliteit.

Vaak in combinatie met andere doelstellingen zoals:

- Bijdragen aan een duurzame en economisch gezonde land- en tuinbouw.
- Weidevogelbescherming (inclusief ganzenopvang).
- Zelf verantwoordelijkheid nemen voor streekontwikkeling, inclusief natuur en landschapsbeheer.
- Verbeteren van de relatie tussen boer en burger.
- Stimuleren agrotourisme.
- Verbeteren van toegang tot financiering voor activiteiten op het gebied van natuur- en landschapsbeheer.
- Verbeteren kennisuitwisseling tussen agrariërs op het gebied van agrarisch natuurbeheer.

Rechtsvorm

Slechts een klein percentage (5%) van de agrarische natuurverenigingen heeft (nog) geen rechtsvorm. Een ruime meerderheid (63%) heeft 'vereniging' als rechtsvorm. Een kwart van de verenigingen heeft een stichtingsvorm en ca 7% van de verenigingen heeft gekozen voor 'coöperatie' als rechtsvorm.

Jaarverslag

Tweederde van de verenigingen geeft een jaarverslag uit en ongeveer de helft van de verenigingen geeft periodiek een ledenblad uit.

3.3 Kenmerken

Aantal leden verenigingen

De grootte van agrarische natuurverenigingen wat betreft ledenaantallen (agrariërs en niet-agrariërs) en oppervlakte varieert sterk. Ongeveer een derde van de verenigingen heeft minder dan 50 leden, een derde van de verenigingen heeft 50 tot 100 leden en een derde van de verenigingen heeft meer dan 100 leden (zie ook figuur 3). Verenigingen met een stichtingsvorm kennen geen officiële leden. Zij hebben echter, op 2 stichtingen na, het aantal actieve agrariërs aangegeven.

In totaal hebben de verenigingen meer dan 6.600 leden (n=66), waarvan ruim 70% agrariër is (ca 4.700)³. Dit is een bescheiden aantal agrariërs op de 97.500 bedrijven (ca. 5%) die er volgens de Landbouwtelling 2000 zijn (CBS, 2000). Het aantal komt wel goed overeen met de bijna 5.200 bedrijven die in 1999 aan natuurbeheer deden (Land- en tuinbouwcijfers 2000, CBS-LEI, 2000). Daar zullen overigens wel agrariërs bij zijn, die geen lid zijn van een agrarische natuurvereniging. In hoofdstuk 4 gaan we hier verder op in.

In de gebieden waar agrarische natuurverenigingen actief zijn, is naar schatting gemiddeld de helft van de agrariërs in het gebied lid van de vereniging. Bij een derde van de verenigingen is zelfs meer dan 75% van de agrariërs uit het gebied lid. Opvallend is dat in het noorden de participatie van agrariërs relatief iets hoger ligt dan in het zuiden. In het noorden heeft bijna 50% van de verenigingen een participatiegraad van meer dan 75%, in het Zuiden heeft ca 45%

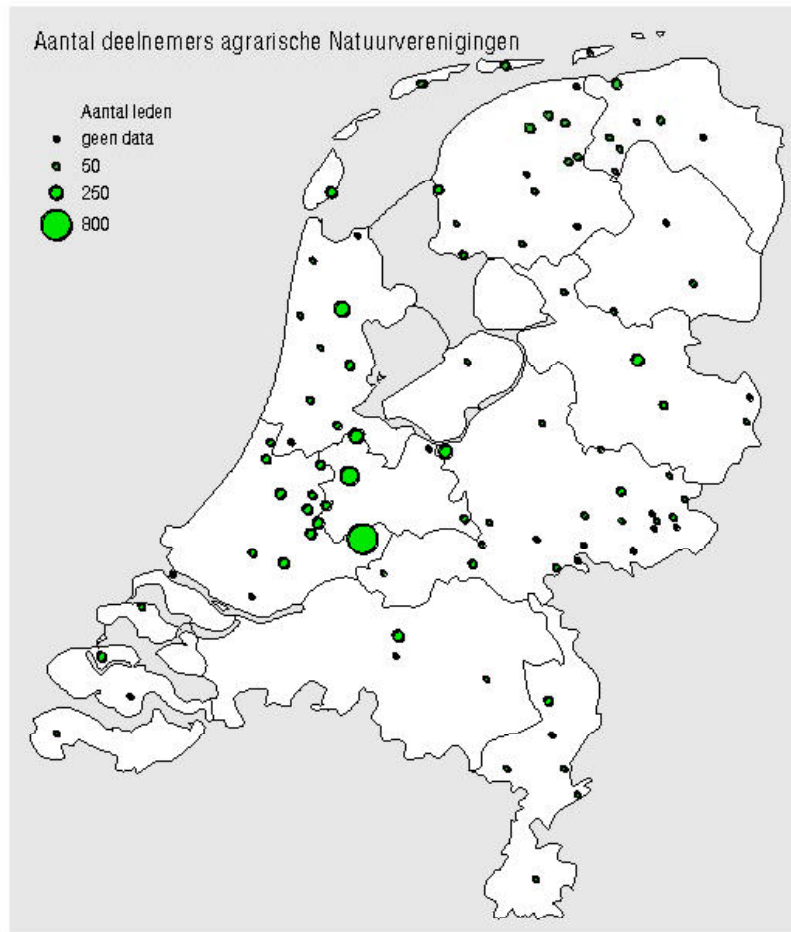
---

³ Hierbij zijn de ledenaantallen van twee verenigingen niet meegeteld, omdat bij deze verenigingen alle leden van de regionale LTO uit het werkgebied automatisch lid zijn.

een participatiegraad van minder dan 25%. In het Westen en Oosten varieert de participatiegraad van 10 tot 90%.

Burgerparticipatie

60% van de verenigingen heeft aangegeven dat ook burgers (niet-agrariërs) lid kunnen worden. Ongeveer de helft van de verenigingen heeft naast agrariërs ook daadwerkelijk burgerleden. Er zijn 8 verenigingen waar meer dan de helft van de leden burgers zijn. Hieruit blijkt dat niet alleen agrariërs betrokken zijn bij wat er in agrarische gebieden gebeurt op het gebied van natuur- en landschapsbeheer, maar dat ook de burgerparticipatie hoog is. Opvallend is de verdeling van de burgerparticipatie over de vier regio's. In het westen is de burgerparticipatie in verhouding erg hoog; maar liefst 83% van de verenigingen heeft burgerleden. In het Zuiden en Oosten ligt de participatie van burgers in verenigingen rond de 40%. In het Noorden is dat slechts 30%.

Fig. 3 Ligging en grootte (aantal leden) van de verenigingen

Groote verenigingen

De oppervlakte van de werkgebieden van agrarische natuurverenigingen varieert van 200 hectare tot 40.000 hectare. 63 verenigingen hebben gebiedsoppervlaktes genoemd. Het totale werkgebied van de 63 verenigingen beslaat 527.151 ha. Dat is 22 % van het totale agrarische gebied in Nederland (2,3 mln. ha). In werkelijkheid is dit nog meer, met een schatting van 32 %, wanneer we extrapoleren voor de non-respons.

Het grootste deel van de verenigingen (41%) heeft een werkgebied tussen de 1.000 en 5.000 hectare. Een kwart van de verenigingen heeft een oppervlakte dat groter is dan 10.000 hectare (tabel 4).

Tabel 4 Groote van de werkgebieden van de verenigingen

Oppervlakte werkgebied agrarische natuurverenigingen	Percentage
tot 1000 hectare	13%
1000-5000 hectare	41%
5000-10.000 hectare	21%
meer dan 10.000 hectare	25%
Totaal	100%

Als we kijken naar verschillen per regio, dan blijkt dat in de regio Noord meer dan de helft van de verenigingen tussen de 1.000 en 5.000 hectare als oppervlakte heeft. In de regio Oost is de spreiding over de verschillende oppervlakteklassen nagenoeg evenredig verdeeld. In de regio's West en Zuid komen geen verenigingen onder de 1.000 hectare voor. In het zuiden zijn relatief veel verenigingen actief met een oppervlakte groter dan 10.000 hectare. Dat komt doordat hele gebieden door de regionale landbouworganisatie als agrarische natuurvereniging is aangemerkt (b.v. Milieucoöperaties Peel & Maas en De Peel).

Sectoren

De verdeling van leden over de verschillende agrarische sectoren is terug te vinden in tabel 3.9. 65 verenigingen hebben hierover gegevens ingevuld. De meeste verenigingen, namelijk 64%, bestaan voor meer dan de helft uit melkveehouders. 10% van de verenigingen heeft een meerderheid aan leden afkomstig van gemengde bedrijven. Er zijn slechts een paar verenigingen met een meerderheid aan leden uit andere sectoren (akkerbouw, intensieve veehouderij en bollenteelt). Slechts 17% van de verenigingen heeft een gemêleerd ledenbestand, verdeeld over drie of meerdere sectoren.

Het blijkt dus dat de meeste verenigingen sectorgebonden zijn. Dit hangt samen met het doorgaans eenduidige landgebruik in een streek. Verder wordt duidelijk dat vooral melkveehouders actief zijn in agrarische natuurverenigingen (tabel 5). 46% van de verenigingen bestaat uit 80% of meer melkveehouders. Dat is overigens niet verwonderlijk want zij vertegenwoordigen de grootste grondgebonden sector van Nederland met bijna de helft van het agrarische areaal (ca. 1,1 mln. ha). Daarnaast zijn melkveehouders ook al langer dan b.v. akkerbouwers met agrarisch natuurbeheer bezig. Agrarisch natuurbeheer is makkelijker inpasbaar in een melkveebedrijf dan in een akkerbouwbedrijf. Zo zijn bijvoorbeeld slootkanten op graslandpercelen gemakkelijk te beheren en levert dit beheer ook bloemrijkere kanten op dan wanneer akkerbouwers dat bij hun kleislotten met een lage waterstand moeten doen (maaïen en afvoeren van maaisel is daar veel lastiger).

Tabel 5 Verdeling van de agrarische leden over landbouwsectoren

Verdeling agrarische leden over sectoren	Aantal	Percentage
Meer dan 50% melkveehouders	41	64%
Meer dan 50% gemengde bedrijven	6	10%
Meer dan 50% leden uit andere sector (4 akkerbouw, 1 intensieve veehouderij, 1 bollenteelt)	6	9%
Evenredige verdeling leden over verschillende sectoren	11	17%
Totaal	64	100%

Vooraf in de regio's Noord en West is het aantal verenigingen met een meerderheid aan melkveehouders als lid het grootst. In het Zuiden zijn bij 45% van de verenigingen de leden verdeeld over verschillende sectoren. Dit reflecteert het landgebruik in de regio's.

Ondersteuning

Naast actieve leden, vrijwilligers en gekozen bestuurders heeft meer dan de helft van de verenigingen ondersteuning in de vorm van een medewerker in dienst (24%) of subsidie voor organisatorische activiteiten (32%). 20% van de verenigingen heeft een andere vorm van ondersteuning. Dit houdt vooral ondersteuning in door de gewestelijke LTO's, gemeenten, provincie en ondersteuning in het kader van projecten.

3.4 Activiteiten

De inspanningen van agrarische natuurverenigingen hebben we onderverdeeld in soortenbeheer, randenbeheer, perceelsbeheer en onderhoud en aanleg van landschapselementen. Voor deze inspanningen ontvangen veel verenigingen vergoedingen, bijvoorbeeld uit het Programma Beheer, maar ook via provincies, gemeenten en waterschappen. In tabel 6 staan de verschillende typen beheer weergegeven met daarachter het percentage verenigingen waarvan de leden op dit gebied actief zijn.

Tabel 6 Natuurbeheeractiviteiten van de verenigingen

Activiteit	Percentage verenigingen
Randenbeheer	83%
Soortenbeheer	81%
Onderhoud landschapselementen	75%
Perceelsbeheer	72%
Aanleg van landschapselementen	67%

Randenbeheer

Het beheer van randen (akker-, fauna-, bloemen-, sloot- perceelsranden, terrastalud, wegbermen) staat op de eerste plaats van de activiteiten die agrarische natuurverenigingen ondernemen. Maar liefst 83% van de verenigingen heeft leden die aan een of meerdere vormen van randenbeheer doen. Slootkantenbeheer blijkt het populairst. 44 (=59%) van de in totaal 74 verenigingen hebben dit in het pakket aan activiteiten. Dit wordt gevolgd door perceelsrandenbeheer waaraan de leden van 33 verenigingen meedoen en akkerrandenbeheer waaraan leden van 22 verenigingen meedoen (tabel 7).

Tabel 7 Verdeling van vormen van randenbeheer over de verenigingen

Randenbeheer	Aantal verenigingen	% van het totaal aantal verenigingen
Slootkanten	44	59%
Perceelsranden	33	46%
Akkerranden	22	30%
Bloemen/faunaranden	14	19%

In de regio's West en Zuid wordt relatief veel aan randenbeheer gedaan. In deze regio's ligt het percentage verenigingen dat actief is met randenbeheer rond de 91%. In het Noorden en Oosten is dat rond de 75%.

Bij de categorieën voor randenbeheer die we in de enquête hebben opgenomen vindt het beheer van akkerranden en bloemen/faunaranden beide op akkers plaats. Perceelranden is een wat te algemene term geweest, waaronder (te) veel verschillende vormen van beheer kunnen plaatsvinden.

Soortenbeheer

Op de tweede plaats van activiteiten die verenigingen ondernemen staat soortenbeheer (weidevogels, ganzen, uilen, zwarte stern, ooievaars, hamsters etc.). 81% van de verenigingen doet aan soortenbeheer. Weidevogelbeheer is het populairst: de leden van 52 van de in totaal 74 verenigingen doen aan weidevogelbeheer. Uilenkasten staan op de tweede plaats; 17 verenigingen doen hieraan mee en op de derde plaats staat ganzenopvang met 15 verenigingen (tabel 8). Zes van deze agrarische natuurverenigingen zijn geïnspireerd door ganzenopvang, wat uit hun naam blijkt (Ganzenopvang en Natuurbeheervereniging Ameland; Guozzekrite, Anjum; Boeren met ganzen, Terschelling; Ganzenvereniging De Fjûrlannen, Oldeboarn; Guozzenbehear Kuststripe Wunseradiel-Sud, Makkum en VANL De Rotgans, Hippolytushoef).

Tabel 8 Verdeling van de vormen van soortenbeheer over de verenigingen

Soortenbeheer	Aantal verenigingen	% van het totaal aantal verenigingen
Weidevogels	52	70%
Uilenkasten	17	23%
Ganzenopvang	15	20%
Zwarte sternvlotjes	6	8%

Er zijn geen grote regionale verschillen in soortenbeheer. In alle regio's is het percentage verenigingen dat meedoet aan soortenbeheer hoger dan 75%. De regio West scoort het hoogst met 87%.

Perceelsbeheer

72% van de verenigingen heeft leden die actief zijn in het perceelsbeheer. Dit bestaat bijvoorbeeld uit gestelde maaidatum van graspercelen en het onderhouden van plas-dras percelen voor weidevogels, botanisch beheer van percelen en natuurbraak. Leden van 49 verenigingen doen aan weidevogelbeheer door middel van uitgestelde maaidatum. Leden van 26 verenigingen hebben botanisch beheer opgepakt en 14 verenigingen doen aan het onderhouden van plas-dras percelen. Natuurbraak vindt plaats bij 5 verenigingen (tabel 9).

Tabel 9 Verdeling van de vormen van perceelsbeheer over de verenigingen

Perceelsbeheer	Aantal verenigingen	% van het totaal aantal verenigingen
Uitgestelde maaidatum	49	66%
Botanisch beheer	26	35%
Plas-dras percelen	14	19%
Natuurbraak	5	7%

Perceelsbeheer is vooral bij de verenigingen in het Westen populair. Hier doet 88% van de verenigingen aan een of meerdere vormen van perceelsbeheer. Het Zuiden scoort het laagste: slechts 46% van de verenigingen in Zeeland, Noord Brabant en Limburg is actief op het gebied van perceelsbeheer.

Onderhoud landschapselementen

Maar liefst driekwart van de verenigingen is betrokken bij het onderhoud van landschapselementen zoals erfbepanting, houtwallen, poelen, geriefbosjes, knotbomen en hagen. Het onderhoud aan erfbepanting komt verreweg het meeste voor: 43 verenigingen hebben dit als activiteit opgegeven. Op de tweede plaats staat het onderhoud aan houtwallen, houtkades en houtsingels. Dit is opgepakt door de leden van 35 verenigingen. Op de derde plaats staat het onderhoud aan poelen, wielen of vennen, met 28 verenigingen die op dat gebied actief zijn (tabel 10).

Tabel 10 Verdeling van de vormen van onderhoud van landschapselementen over de verenigingen

Onderhoud landschapselementen	Aantal verenigingen	% van het totaal aantal verenigingen
Erfbepanting	43	58%
Houtwal, houtkade, houtsingel	35	47%
Poel, wiel, ven	28	38%
Knotbomen	25	34%
Gerief- en hakhoutbosjes	24	32%
Heggen en hagen	15	20%
Bospercelen	12	16%
Moeras- en oeverland	11	15%
Struweel	10	14%
Dijken	6	8%

In het onderhouden van landschapselementen scoort vooral de regio Zuid hoog; 91% van de verenigingen is actief op dit gebied. De regio Noord scoort het laagste met 62% van de verenigingen die actief zijn in het onderhoud van landschapselementen. Dit heeft natuurlijk ook te maken met dat er in het noorden minder landschapselementen aanwezig zijn.

Aanleg landschapselementen

Tweederde van de verenigingen is actief in het aanleggen van landschapselementen. Erfbepanting scoort daarbij het hoogst met 38 verenigingen. Op de tweede plaats staat het aanleggen van poelen en andere kleine watertjes. 27 verenigingen doen hier aan. Ook het

aanleggen van houtwallen, houtsingels e.d scoort hoog. 26 verenigingen voeren deze activiteit uit (tabel 11).

Tabel 11 Verdeling van de vormen van aanleg van landschapselementen over de verenigingen

Aanleg landschapselementen	Aantal verenigingen	% van het totaal aantal verenigingen
Erfbeplanting	38	51%
Poel, wiel, ven	27	36%
Houtwal, houtkade, houtsingel	26	35%
Knotbomen	18	24%
Gerief- en hakhoutbosjes	12	16%
Heggen, hagen	11	15%
Struweel	8	11%

Ook in de aanleg van landschapselementen zijn regionale verschillen waar te nemen. In het Zuiden en Oosten zijn rond de 80% van de verenigingen actief, in het Westen en Noorden rond de 58%.

Verschillen in activiteiten naar grondsoort

Wanneer we de verschillende natuurbeheeractiviteiten naar grondsoort bekijken (tabel 12), blijkt dat verenigingen in veengebieden vooral hoog scoren met soorten-, perceel- en randenbeheer. Dit betreft allerlei vormen van weidevogelbeheer en slootkantbeheer. Op het zand is de belangrijkste activiteit beheer en aanleg van landschapselementen, terwijl op de klei randenbeheer de belangrijkste activiteit is. Randenbeheer op klei heeft vaak betrekking op akkerrandenbeheer. We hebben een natuurbeheerscore berekend voor verenigingen op de verschillende gronden. Deze is een gemiddelde van de verschillende typen natuurbeheeractiviteiten (tabel 12). Hieruit blijkt dat gemiddeld de verenigingen op veen de meeste natuurbeheeractiviteiten ontplooiën (8,5), gevolgd door verenigingen op het zand (7,9) en de klei (6,0).

Tabel 12 Verdeling van natuurbeheeractiviteiten van de verenigingen naar grondsoort

Activiteit	Grondsoort			
	Veen	Zand	Klei	Overig
Randenbeheer	95%	82%	71%	88%
Soortenbeheer	100%	74%	77%	63%
Perceelsbeheer	100%	56%	69%	63%
Onderhoud landschapselementen	75%	93%	47%	75%
Aanleg landschapselementen	57%	89%	38%	75%
<i>Natuurbeheerscore</i>	8,5	7,9	6,0	7,3

In figuur 4 hebben we de verschillende vormen van beheer wat nauwkeuriger onder de loep genomen en uitgesplitst naar verenigingen op veen, zand en klei. Daarbij hebben we sommige vormen van beheer samengevoegd, zoals bij randen het beheer van slootkanten en terrastaluds. Die hebben beide betrekking op beheer dat plaats vindt in vochtige/natte

omstandigheden in de slootkant. De figuur laat zien dat op veen, zand en klei het type beheer van verenigingen duidelijk van elkaar verschilt.

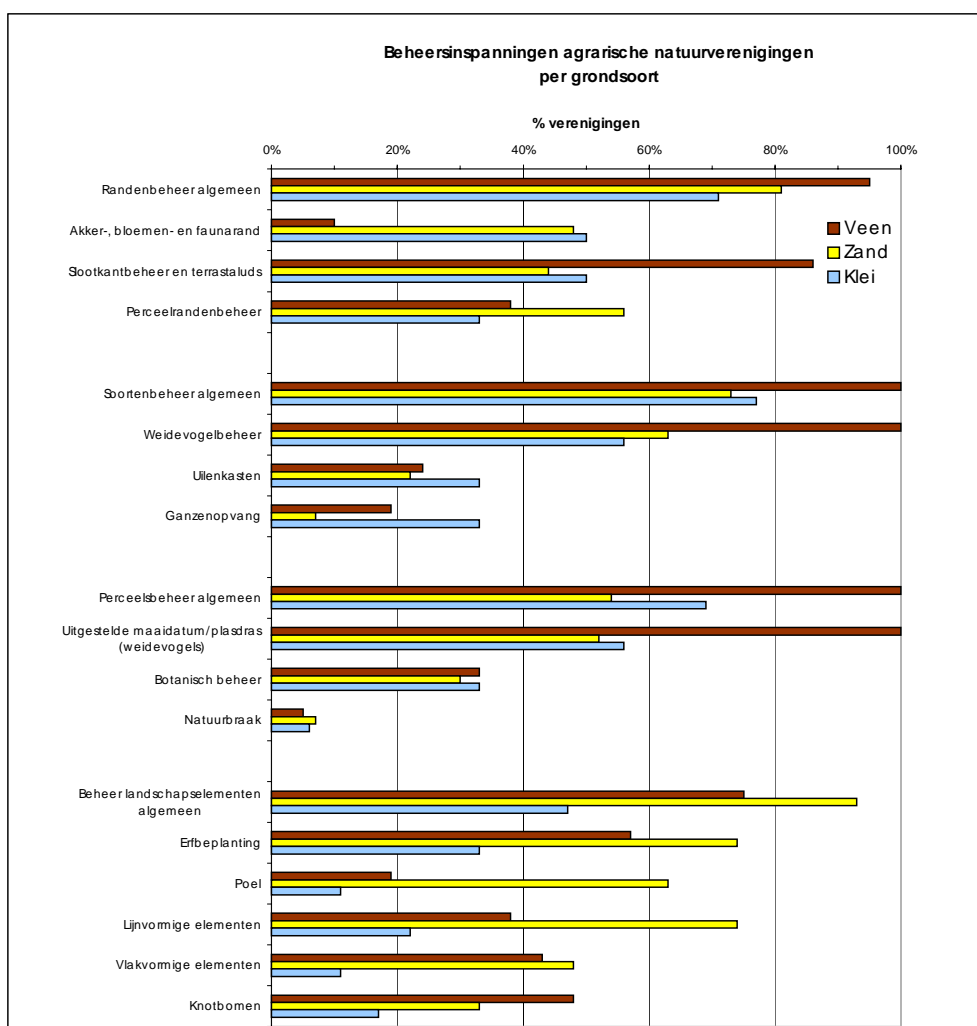

Fig. 4 Natuurbeheerinspanningen uitgesplitst naar de grondsoort van het werkgebied van de verenigingen

Randenbeheer

Voor randen vindt op het veen het beheer van slootkanten en terrastaluds het meeste plaats. Het beheer van akkerranden en bloemen/faunaranden vindt het meeste plaats op zand en klei. Dit weerspiegelt de natuurlijke mogelijkheden van de gebieden mooi.

Soortenbeheer

Weidevogelbeheer is op alle grondsoorten het meest voorkomende soortenbeheer. Op veen vindt dit zelfs plaats bij alle verenigingen. Het plaatsen van uilenkasten en ganzenbeheer vindt relatief het meeste plaats bij de verenigingen op de klei.

Perceelsbeheer

Het uitstellen van de maaidatum en plas-draspercelen inrichten ten behoeve van weidevogels is bij alle verenigingen op welke grondsoort dan ook de meest voorkomende activiteit voor perceelsbeheer. Alle verenigingen op het veen doen daaraan en ruim de helft van de verenigingen op zand en klei. Eenderde van de verenigingen houdt zich bezig met botanisch beheer van hele percelen, ongeacht grondsoort. Op het zand zijn sneller dan op de andere grondsoorten resultaten te verwachten, omdat de bodem sneller te versralen is. De verenigingen spelen daar niet op in, wat waarschijnlijk te maken heeft met de intensievere melkveehouderij op het zand in vergelijking met die op het veen. Dan is verschalingsbeheer op hele percelen weer moeilijker inpasbaar in de bedrijfsvoering. Natuurbraak vindt slechts plaats bij ca 6% van de verenigingen, waarbij de grondsoort niet uitmaakt.

Onderhoud landschapselementen

Alle verenigingen doen het meeste aan erfbeplanting. Verenigingen op het zand doen duidelijk het meeste aan het beheer van landschapselementen. Erfbeplanting en allerlei vormen van het onderhoud aan lijnvormige houtige beplantingen (houtwal, struweel, heggen etc.) doen driekwart van de verenigingen op het zand. Ook poelen zijn favoriet op het zand, wat deels verklaard kan worden uit het feit dat b.v. de 'zandprovincies' Gelderland en Noord-Brabant een eigen regeling hebben voor de aanleg van poelen. Daarnaast zijn poelen ecologisch ook interessant in zandgebieden, waar b.v. de boomkikker in Gelderland duidelijk vooruit is gegaan mede dankzij de aanleg van poelen (en ook door meer ecologisch ingerichte watergangen door de Waterschappen).

De (kleine) bosjes beheren verenigingen op het zand en het veen even frequent. In het veengebied betreft het geriefhout en pestbosjes, de laatste vroeger ontstaan als begraafplaats van vee dat aan besmettelijke ziekten (miltvuur) was overleden. Knotbomen treffen we vooral aan bij verenigingen in de veengebieden.

Overige activiteiten

Naast de activiteiten op het gebied van beheer, aanleg en onderhoud zijn de meeste verenigingen ook op andere vlakken actief (tabel 13). Daarbij valt op dat meer dan 60% van de verenigingen adviezen aan hun leden geeft over natuur- en landschapsbeheer en bij het afsluiten van beheerscontracten bemiddelt of die zelf voor de leden afsluit (collectieve pakketten via het Programma Beheer). Weinig verenigingen bemiddelen bij de verkoop van producten.

Tabel 13 Verdeling van overige activiteiten van de verenigingen

Overige activiteiten	Percentage verenigingen
Individuele adviezen natuur- & landschapsbeheer	64%
Bemiddeling bij contracten voor leden	64%
Afsluiten beheerscontracten natuur- en landschapsbeheer	60%
Verzorgen cursussen natuur- en landschapsbeheer	43%
Opstellen bedrijfsnatuurplannen	42%
Organiseren loonwerk voor natuur- en landschapsbeheer	24%
Bemiddeling bij verkoop van producten	16%

3.5 Samenwerking en contracten

Samenwerkingspartners

De mate waarin agrarische natuurverenigingen samenwerken met verschillende partners is hoog te noemen. Gemiddeld heeft een vereniging vijf samenwerkingspartners. Er wordt vooral samengewerkt met de provincie, gemeenten, (regionale) LTO en (regionaal) landschapsbeheer. Opvallend is de samenwerking met waterschappen. Maar liefst 62% van de verenigingen geeft aan hiermee samen te werken. Van de verenigingen werkt 58% samen met een terreinbeherende instantie (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Provinciaal Landschap), waarvan Staatsbosbeheer de organisatie is waarmee relatief de meeste verenigingen samenwerken. Maar weinig verenigingen, 15%, werken samen met een milieufederatie. Een overzicht van samenwerkingspartners is te vinden in tabel 14.

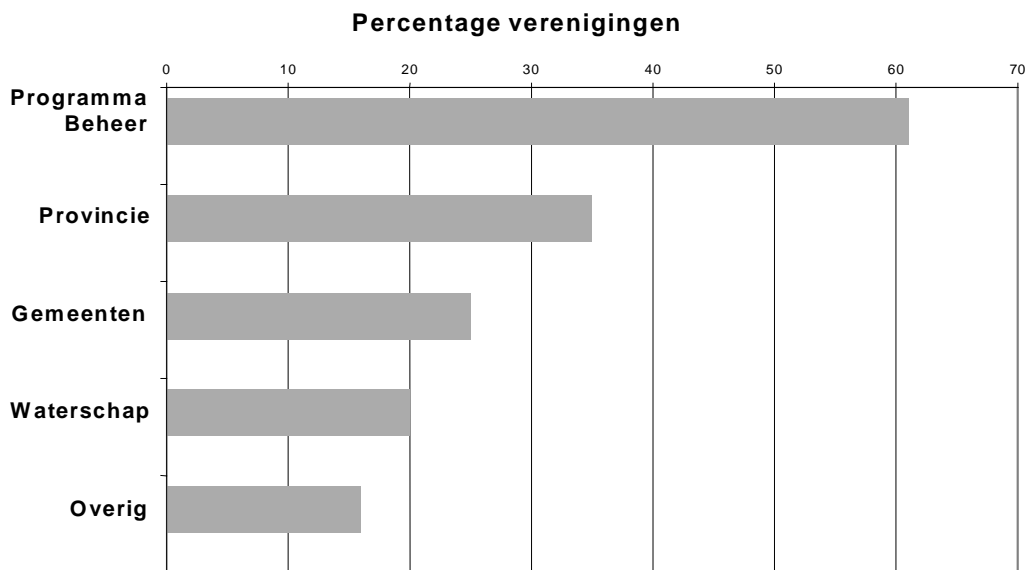
Tabel 14 Samenwerkingspartners van verenigingen

Samenwerkingspartners	Percentage verenigingen dat met deze instantie samenwerkt
Provincie	81%
(regionale) LTO	77%
Gemeenten	74%
(provinciaal) Landschapsbeheer	68%
Waterschappen	62%
Staatsbosbeheer	41%
Natuurmonumenten	27%
Provinciale landschappen	19%
Milieufederatie	15%

Vergoedingen en contracten

In 96% van de gebieden waar agrarische natuurverenigingen actief zijn, kunnen vergoedingen worden ontvangen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. De vergoedingen in het kader van Programma Beheer steken hier met kop en schouders boven uit. 66 van de 74 verenigingen hebben aangegeven dat deze contracten in hun gebied afgesloten *kunnen* worden. Daarnaast hebben 27 verenigingen aangegeven dat provinciale regelingen mogelijk zijn. 16 verenigingen geven aan dat er in hun gebied gemeentelijke regelingen gelden voor natuur- en landschapsbeheer. Van alle verenigingen sluit 73% *daadwerkelijk* contracten af voor natuur- of landschapsbeheer, collectief of individueel.

61% (46) van de verenigingen geeft aan dat er in hun gebied ook daadwerkelijk contracten zijn afgesloten in het kader van Programma Beheer, collectief of individueel. (fig 5) Dat is dus slechts tweederde van de verenigingen die hebben aangegeven dat er Programma Beheer contracten kunnen worden afgesloten. De oorzaken van het niet gebruik maken van Programma Beheer zijn niet verder onderzocht. Wellicht hangen deze samen met de knelpunten die genoemd worden in 3.4. Ook is het zo dat in 2000 het budget voor agrarisch natuurbeheer niet toereikend was voor alle aanvragen.

Fig. 5 Instanties waarmee contracten zijn afgesloten

In tabel 15 zijn de Programma Beheerpakketten en het percentage verenigingen dat de onderscheiden pakketten hebben afgesloten weergegeven. Verenigingen sluiten het meest (collectieve) weidevogel pakketten af (35%), maar een kwart tot een vijfde van de verenigingen sluit ook botanische, landschaps- of akkerpakketten af.

Tabel 15 De verdeling van de hoofdpakketten van het Programma Beheer door verenigingen

Afgesloten pakketten Programma Beheer	Percentage van verenigingen
Collectief weidevogelpakketten	35%
Botanisch graslandpakketten	27%
Landschapspakketten	24%
Akkerpakketten	21%
Overige weidevogelpakketten	9%

Naast Programma Beheer heeft een redelijk aantal verenigingen ook contracten afgesloten met provincie, gemeente en waterschappen. 35% van de verenigingen geeft aan contracten te hebben afgesloten met de provincie. Het gaat hierbij vooral om pakketten in het kader van landschapsonderhoud en het aanleggen van poelen. 25% van de verenigingen heeft een contract afgesloten via de gemeente. Hierbij gaat het vooral om vergoedingen voor bermbeheer en het onderhouden van landschapselementen. 20% van de verenigingen heeft een contract met een waterschap. De mogelijkheid om betaald natuur- en landschapsbeheer uit te voeren zal zeker een stimulans zijn voor het ontstaan van agrarische natuurverenigingen.

3.6 Knelpunten

De enquête had niet alleen tot doel inzicht te krijgen in de kenmerken en de aard van de activiteiten van agrarisch natuurverenigingen, maar ook in de knelpunten die zij ervaren bij het uitvoeren van de activiteiten, het verkrijgen van vergoedingen, bij het samenwerken met instanties en het management van de organisatie zelf.

Om de verenigingen de gelegenheid te geven zelf hun knelpunten te verwoorden, hebben we deze in een open vraag gesteld. De antwoorden zijn later geïnventariseerd en onderverdeeld in verschillende categorieën:

- Knelpunten in beleid
- Knelpunten in financiering
- Knelpunten in de organisatie

Het blijkt dat 66% van de verenigingen knelpunten ervaart in het beleid. Vooral de lange procedures, de rigiditeit van procedures en de onduidelijkheid van het beleid worden als een knelpunt ervaren. Ook wordt in een aantal gevallen tegenwerking door ambtenaren genoemd.

64% van de verenigingen ervaart knelpunten op het gebied van financiering. Trage uitbetaling, ingewikkelde procedures, onvoldoende zicht op continuïteit van financiering, en het niet beschikbaar stellen van vergoedingen voor het 'witte gebied' (gebieden buiten de (provinciale) ecologische hoofdstructuur) worden als belangrijke obstakels beschouwd.

Ten slotte geeft 23% van de vereniging aan knelpunten te ervaren in de interne organisatie. Deze verenigingen hebben te maken met een gebrek aan voldoende actieve leden, zware bestuursfuncties en een gering animo waardoor de continuïteit van de organisatie in gevaar kan komen. Veel verenigingen zien professionele ondersteuning als een oplossing voor dit knelpunt.

4 Analyse, conclusies en aanbevelingen

4.1 Karakteristieken agrarische natuurverenigingen

Het beeld van agrarische natuurverenigingen dat naar voren komt uit de enquête is als volgt: Relatief een groot deel van de verenigingen bestaat uit melkveehouders en bevindt zich op veengrond in het westen en noorden van het land. Dat is niet zo verwonderlijk, omdat agrarisch natuurbeheer in veengebieden vaak beter in de bedrijfsvoering past en er al redelijk wat natuurwaarden aanwezig zijn, zoals weidevogels en moerasplanten langs de sloot. Toch doen we met deze karakteristiek een groot deel van de verenigingen te kort: absoluut gezien zijn er op het zand de meeste verenigingen. Naast melkveehouders zijn in meer of mindere mate alle andere sectoren betrokken bij agrarische natuurverenigingen.

Participatie agrariërs

De oppervlakte van de werkgebieden van alle agrarische natuurverenigingen samen bedraagt 22-32% van de totale agrarische cultuurgrond. Agrarische natuurverenigingen bestrijken dus een substantieel deel van het landbouwgebied. In deze gebieden is gemiddeld de helft van de aanwezige agrariërs lid van de vereniging, volgens een schatting van de verenigingen zelf. Dan zou je verwachten dat 11-16% van alle agrariërs (de helft van 22-32%) lid zou zijn van een agrarische natuurvereniging. Dit zouden dan tussen de 10.000 en 15.000 boeren zijn, als we uitgaan van 97.500 agrarische bedrijven in Nederland (Landbouwcijfers; CBS, 2000). Volgens een schatting van de verenigingen zelf zijn er ongeveer 4.700 agrariërs lid van de agrarische natuurverenigingen, minder dan de helft wat we net hebben berekend.

Dit verschil is niet eenvoudig te verklaren. Een onderschatting van het aantal leden zou kunnen plaatsvinden, omdat een deel van de verenigingen geen ledenaantal heeft opgegeven (8) en een klein aantal verenigingen niet het aantal agrariërs heeft opgegeven dat bij hun vereniging actief is (omdat het een stichting is, die officieel geen leden heeft). Daarnaast zijn van twee verenigingen de leden niet meegeteld, omdat dat alle regionale LTO-leden uit het gebied betrof. Aan de ander kant is er een overschatting, omdat bij een klein aantal verenigingen niet alle leden actief zijn met agrarisch natuurbeheer. Het kan zijn dat de schatting van het aantal boeren uit het werkgebied dat lid is van de vereniging betrekking heeft op bedrijven met enige omvang, waarbij kleine bedrijven van hobbyboeren en deeltijdboeren niet zijn meegenomen. Deze categorie zit wel bij de CBS-cijfers. Daardoor is de schatting dat 11-16% van de *grotere* bedrijven, en daarmee van de oppervlakte cultuurland, meedoet aan agrarisch natuurbeheer aannemelijk. Uiteindelijk is de bedrijfsoppervlakte waarop agrarisch natuurbeheer plaats vindt belangrijker dan het aantal agrariërs dat meedoet.

Participatie burgers

Opvallend veel verenigingen, gemiddeld de helft, heeft ook burgerleden. Vooral de verenigingen in het westen van het land in de randstad hebben ook niet-agrariërs als leden (meer dan 80%). Deze burgerparticipatie is in de rest van het land veel minder met 30-40% van de verenigingen met burgerleden. Dit laat zien dat de betrokkenheid van burgers met agrarische natuur of meer in het algemeen met het platteland redelijk groot is, maar dat daar zeker nog meer aan gedaan kan worden vanuit de agrarische natuurverenigingen zelf.

Wij zien een actieve betrokkenheid van burgers als een belangrijke steun voor de ontwikkeling van het platteland. Een betere toegankelijkheid van het platteland met b.v. voetpaden over de

bedrijven, zal deze betrokkenheid bij het agrarische cultuurlandschap versterken en daarmee het draagvlak voor het continueren en versterken van financiën voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer.

Samenwerking

Agrarische natuurverenigingen zijn een belangrijke samenwerkingspartner geworden voor overheden, terreinbeheerders en de provinciale stichtingen landschapsbeheer. Meer dan driekwart van alle verenigingen werkt samen met provincies. Landschapsbeheer wordt uitgevoerd voor gemeenten en waterschappen. Bijna 60% werkt samen met terreinbeheerders als SBB, Natuurmonumenten of Provinciale Landschappen. De provinciale stichtingen landschapsbeheer zijn natuurlijke partners, die de verenigingen bijstaan met b.v. weidevogelbescherming, het maken van bedrijfsnatuurplannen of landschapsbeheer.

Beheercontracten

Agrarische natuurverenigingen proberen zo goed mogelijk gebruik te maken van de vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer die in hun gebied van toepassing zijn. In bijna alle werkgebieden (96%) bestaat wel enige vorm van natuur- en landschapvergoedingen. Pakketten onder het Programma Beheer *kunnen* bij bijna 90% van de verenigingen worden afgesloten, maar 73% sluit ook daadwerkelijk Programma Beheercontracten af. Dit kan te maken hebben met de knelpunten (zie volgende §) die agrarische natuurverenigingen ervaren. Van de Programma Beheerpakketten maken de verenigingen het meest gebruik van de collectieve weidevogelpakketten, wat de grote aandacht van de verenigingen voor deze soortgroep weerspiegelt. Verder zijn verenigingen actief met bermbeheer en landschapsonderhoud in opdracht van gemeenten. Er liggen hier nog veel meer mogelijkheden voor agrarische natuurverenigingen om beheerwerk uit te voeren voor gemeenten, maar ook voor waterschappen. Landschapsbeheer kan extra inkomsten opleveren voor (een deel van) de boeren.

Knelpunten

Tweederde van de verenigingen ervaren knelpunten op het gebied van beleid en financiering. Lange en rigide procedures en onduidelijkheid van het beleid worden genoemd. Ook de trage uitbetaling, ingewikkelde aanvraagprocedures, onvoldoende zicht op continuïteit van de financiering en het vrijwel ontbreken van financieringsmogelijkheden voor natuur en landschap in de 'witte gebieden', buiten de ecologische hoofdstructuur, worden als frustrerend ervaren.

Er ligt hier een belangrijke taak voor de rijksoverheid om met name de aanvraagprocedure en financiële afwikkeling van het Programma Beheer te verbeteren. Daarnaast hebben de provincies een rol in het aangeven welke pakketten beschikbaar zijn in de verschillende gebieden, met name ook de ruime jas gebieden. Het blijkt dat soms een te beperkt aantal pakketten maar toepasbaar is, waardoor vaak zelfs al lopend beheer (onder de oude RBON-regeling) niet onder het Programma Beheer gecontinueerd kan worden. Reden daarvan is dat er te weinig budget beschikbaar is voor het agrarisch natuurbeheer binnen het Programma Beheer. Samenvattend zijn verbeterpunten voor het Programma Beheer:

- vereenvoudigde procedures;
- snellere uitbetaling;
- groter budget voor agrarisch natuurbeheer;
- grotere toepassingsmogelijkheden voor de verschillende pakketten zowel binnen als ook buiten de begrenzingsen.

Een belangrijk knelpunt is het (vrijwel) ontbreken van vergoedingsmogelijkheden in gebieden buiten de begrenzingsen van het Programma Beheer. De provincies hebben zelf soms

regelingen voor poelen of landschapsonderhoud, die meestal een wat ruimer werkingsgebied hebben dan het Programma Beheer. Schoorvoetend beginnen gemeenten hun eigen regelingen voor landschapsbeheer te ontwikkelen, met Etten-Leur als mooi voorbeeld (zie kader, uit Kloen e.a. 2001; Perspectieven voor het landschap, CLM & Alterra). Zowel provincies als gemeenten zouden gezamenlijk aanvullend op het Programma Beheer mogelijkheden voor landschapsbeheer moeten vergroten.

Landschapsregeling Etten-Leur

De gemeente Etten-Leur heeft een Landschapsbeleidsplan vastgesteld en daarbij samen met Brabants Landschap een convenant uitgewerkt. Hierin is een soepele regelgeving voor nieuw groen en een subsidieverordening voor particulier landschapsbeheer vastgelegd. Uitgangspunt is dat de gemeente agrariërs en andere particulieren op vrijwillige basis wil betrekken bij onderhoud en aanleg van kleine landschapselementen en erfbeplantingen. Er is subsidie beschikbaar voor zowel aanleg, onderhoud als een bijdrage voor inkomstenderving. Op een kaart zijn vier soorten gebieden aangegeven, die in verschillende mate voor subsidies in aanmerking komen. Een klein deel van het gebied dat in de EHS ligt valt buiten de gemeentelijke subsidieverordening. De hoogte van vergoedingen voor aanleg en onderhoud zijn gebaseerd op normen van IMAG en SBB. Voor aanleg van nieuw groen geldt in ca. 50% van het buitengebied een vergoeding voor inkomstenderving van 4% van de grondprijs. Deze grond houdt een agrarische bestemming en het blijft "vrij groen", waardoor geen planologische belemmeringen voor verdere bedrijfsvoering optreden. De gemeente heeft voor 10 jaar 1 miljoen gulden beschikbaar. Een aantal activiteiten worden tevens door de "Subsidieverordening natuur, bos en landschap" van de provincie Noord-Brabant gefinancierd. College van B en W is verantwoordelijk voor de uitvoering, maar voert hierover overleg met de convenantpartners. Dit zijn de lokale ZLTO-afdeling en de lokale vogel- en natuurbescherming. Er is door Brabants Landschap een landschapscoördinator aangesteld die vanuit het gemeentehuis werkt.

Sterke punten zijn de integrale aanpak van advies, subsidie en planologische uitwerking, de kostendekkende vergoedingen en de afstemming op de provinciale regeling. Koppeling met Programma Beheer is nog uitgesloten. De gemeente draagt zelf de kosten, hetgeen makkelijker wordt door de grote woonkern met een relatief kleine oppervlakte buitengebied (veel inwoners per oppervlak).

4.2 Bijdrage aan agrarisch natuurbeheer

Een belangrijk punt is het kwantificeren van de inspanningen en de resultaten die agrarische natuurverenigingen leveren voor het natuurbeheer. Vooralsnog kunnen we alleen uitspraken doen over welke activiteiten de verenigingen ontplooiën. Het bleek te lastig om als vraag op te nemen welk *deel* van de leden werkelijk actief met agrarisch natuurbeheer bezig is. Van sommige verenigingen zijn vrijwel alle leden actief met natuurbeheer bezig, in ieder geval de verenigingen in het westen van het land, maar bij andere verenigingen is het slechts een minderheid die echt actief is. Daarnaast hebben we niet gekwantificeerd hoeveel leden met de verschillende onderdelen van beheer bezig zijn, zodat het beeld op verenigingsniveau mogelijk een te rooskleurig beeld geeft vergeleken met wat er op bedrijfsniveau gebeurt.

Een nog veel moeilijker te beantwoorden vraag is wat de natuurresultaten zijn van de inspanningen van de verenigingen. Zonder een nulmeting is die vraag nauwelijks te beantwoorden; een vergelijking met de landelijke of regionale trend is wel mogelijk. Verenigingen die pakketten hebben afgesloten via het Programma Beheer zijn in veel gevallen verplicht om zelf monitoring van natuurresultaten te organiseren. Voor met name weidevogels

en slootkantbeheer hebben de meeste verenigingen in het westen, aangesloten bij In Natura, een resultaatbeloningssysteem, waarbij de boeren uitbetaald krijgen naar gelang het aantal nesten van weidevogels op hun percelen of indicatorplantensoorten in de slootkant. Deze gegevens zijn geschikt om de prestaties in de tijd te volgen en kunnen worden gekoppeld aan landelijke of liefst provinciale trends. Ook kan worden onderzocht in hoeverre gegevensverzameling voor het NEM (Nationaal Ecologisch Meetnet) kan aansluiten bij agrarische natuurverenigingen of kan worden gekoppeld aan bedrijven die zich inspannen voor agrarisch natuurbeheer. In toekomstige enquêtes kunnen in ieder geval meer precies de beheerinspanningen en –prestaties van de afzonderlijke bedrijven in beeld worden gebracht.

De natuurinspanningen van de verenigingen laten zich als volgt karakteriseren. De verenigingen in veenweidegebieden zijn het actiefst met agrarisch natuurbeheer bezig. Wanneer alle activiteiten in een natuurbeheerscore worden verwerkt dan krijgen de verenigingen op het veen gemiddeld een 8.5, op het zand een 7.9 en op de klei een 6.0. Opvallende activiteiten bij de verenigingen op het veen zijn slootkant- en weidevogelbeheer, terwijl alle verenigingen ook weidevogelbeheer voeren met overeenkomsten voor later maaien en soms het inrichten van plas-draspercelen. De verenigingen op het zand zijn vooral met landschapselementen bezig, zoals het beheer van houtwallen en andere houtige lijnvormige natuurelementen in het landschap (struweel, heg). Ook met poelen en erfbplantingen scoort het zand strek. Specialiteiten van de verenigingen op de klei zijn ganzenopvang en het plaatsen van uilenkasten, terwijl ook akkerrandenbeheer hoog scoort. Zo hebben de verenigingen ieder hun eigen natuurbeheeractiviteiten, aangepast aan de natuurlijke mogelijkheden van hun gebied.

4.3 Aanbevelingen voor verder onderzoek

Het lijkt nuttig om de enquête jaarlijks of tweejaarlijks te herhalen om de volgende redenen:

- de ontwikkeling van het aantal verenigingen blijft goed in beeld;
- knelpunten worden snel gesignaleerd;
- de lijst met verenigingen en contactadressen blijft actueel.
- Terugkoppeling naar de sector kan inspireren: tussen bestaande verenigingen ontstaat een vorm van 'groene concurrentie' en nieuwe verenigingen worden uitgedaagd.

Iedere enquête zou een andere invalshoek of thema kunnen krijgen.

- Een volgende enquête zal meer precies de natuurbeheeractiviteiten/prestaties van de verenigingen in kaart moeten brengen, waarbij in beeld komt welk deel van de bedrijven de verschillende vormen van beheer uitvoert. Dan kan een beter beeld worden gegeven wat er werkelijk aan beheer wordt uitgevoerd (b.v. 80% van de bedrijven van een vereniging doet aan weidevogelbeheer, etc.).
- Ook kan van een selectie van de verenigingen een evaluatie van de natuurresultaten plaatsvinden voor weidevogels en slootkantplanten aan de hand van de gegevens die voor de resultaatbeloning worden verzameld. Dit zullen met name verenigingen uit het westen betreffen.
- Een evaluatie van beleidsinstrumenten, zoals het Programma Beheer.
- Een inventarisatie van welke natuurbeheeractiviteiten de verenigingen nog verder op willen pakken, welke ambities zij hebben voor de komende vijf jaar, welke vraag er vanuit de samenleving is naar deze 'natuurdiensten' en de mogelijkheden van het betalen voor deze diensten.

Bijlage 1 Lijst met agrarische natuurverenigingen, maart 2001

VAN = Vereniging Agrarisch Natuurbeheer

VANL = Vereniging Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer

Groningen
1. Agrarische natuur- en milieuvereniging De Eendracht te Sebaldeburen
2. De Boer-en-Natuurvereniging Midwolde e.o. te Tolbert
3. Vereniging duurzame landbouw Stad en Ommeland te Noordwolde
4. Wierde en Dijk te Hornhuizen
5. Agrarische Natuurvereniging Zuidelijk Westerkwartier Zuid te Zevenhuizen
6. VANL Slochteren te Slochteren

Friesland
1. Vereniging Agrarisch Landschapsbeheer Dantamudeel te Damwoude
2. VANL Achtkarspelen te Augustinusga
3. Vereniging Boerenbelang Schiermonnikoog te Schiermonnikoog
4. Vereniging Eastermar's Lândsdouwe te Rottevalle
5. Vereniging it Kollumer Grien te Kollumerzwaag
6. Beheerscoöperatie Wald & Finnen te Wijns
7. Bûtlân te Grouw
8. Ganzenopvang en Natuurbeheersvereniging Ameland te Buren, Ameland
9. Guozzekrite te Anjum
10. Smeln's Singellân te Drachtstercompagnie
11. Boeren met ganzen op Terschelling te Formerum, Terschelling
12. Ganzenvereniging De Fjûrlannen te Oldeboarn
13. Guozzenbehear Kuststripe Wunseradiel-Sud te Makkum
14. Stichting Boeren Natuurlijk te Lies/Ballum, Terschelling
15. Vereniging Gagelvenne te Oosterwolde
16. Vereniging Sudwesthoeke te Heidenenskip
17. Vereniging Agrarisch Natuurbeheer Tusken Sjukemar en Tsonger te Delfstrahuizen
18. Vereniging voor agrarisch en particulier natuurbeheer Bosk en Greide te Oudemirdum
19. VAN Weststellingwerf te Nijeholtwolde

Drenthe
1. Milieusamenwerkingsverband 't Riestland te De Wijk

Flevoland
1. Natuur- en milieucoöperatie Rivierduingebied te Lelystad

Overijssel
1. ISSALA te Deventer
2. Milieucoöperatie De Ommer Marke te Ommen
3. Landschap- en milieucoöperatie de Reggestreek te Wierden
4. Stichting Agrarisch Welzijn (STAWEL)-Losser te De Lutte
5. Stichting Agrarisch Landschapsbeheer Eschmarke te Enschede
6. Stichting Agrarisch Welzijn (STAWEL)-Enschede te Enschede
7. Agratuur Denekamp/Ootmarsum te Denekamp
8. SANNO te Giethoorn

Gelderland
1. VAN Groen Goed te Lieveelde
2. Stichting en Coöperatieve Vereniging Particulier Agrarisch Natuurbeheer (PAN) te Winterswijk
3. Stichting Dorpsbelangen Harreveld te Harreveld
4. Stichting Kerkenpaden Mariënvelde te Mariënvelde
5. Stichting Kerkenpaden Zieuwent te Zieuwent
6. Stichting Marke Vragender Veen te Vragender
7. Stichting Milieuzorggebied Hummelo en Keppel te Zelhem
8. VAN 't Onderholt te Laren
9. VAN Berkel en Slinge te Eibergen
10. Milieucoöperatie Didam te Didam
11. VANL Ooijpolder - Groesbeek De Ploegdriver te Nijmegen
12. VANL De Kraats te Bennekom
13. Vereniging Streekbeheer Rijk Maas en Waal te Puiflijk
14. Vereniging Streekbeheer Rijnstrangen te Herwen
15. VANL Fraterwaard te Doesbug
16. Vereniging Lingestreek e.o. te Opheusden (in oprichting)
17. Langs Lanen en Landouwen te Didam
18. Stichting Buurtschap Oranjeveld te Emst
19. Stichting Bioloopverbetering Agrarisch Overleg te Nijkerk
20. VANL Capreton Bommelerwaard, te Hedel
21. Vereniging Natuur- en Landschapsbeheer Tielerwaard-West te Herwijnen
22. Stichting Landschapselementen Elburg te Elburg
23. Werkgroep Landbouw & Natuur Agrarisch Enclave te Uddel
24. Stichting particulier Natuurbeheer Neede-Borculo te Neede (in oprichting)

Limburg
1. Mergellandcorporatie te Klimmen
2. Milieuwerkgroep LLTB Kring Midden-Limburg te Weert
3. Boeren met Natuur, Stichting Plattelandsvernieuwing WCL Midden-Limburg te Roermond
4. Stichting Agrarische Belangenvereniging Mariapeel & omstreken te America
5. Milieucoöperatie Peel en Maas te Beringe
6. Stichting Innovatief Platteland te Venray

Noord-Brabant

1. Initiatief Moergestel/Oisterwijk te Oisterwijk
2. Milieucoöperatie De Peel te Heusden
3. Overlegplatform Duinboeren te Helvoirt

Zeeland

1. Bloeiend West-Zeeuws Vlaanderen te Schoondijke
2. Stichting Natuurbeheer- en Ontwikkeling Akkerleven te Kamperland
3. Milieucoöperatie Zak van Zuid-Beveland te Nisse
4. Stichting Zonnestraal te Brouwershaven
5. Stichting Zeeuwse Vlegel te Goes

Zuid-Holland

1. VANL Den Hâneker te Lexmond
2. Agrarische Natuurvereniging Vockestaert te Delft
3. Stichting Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Krimpenerwaard te Stolwijk
4. VANL De Wetering te Aarlanderveen
5. VANL Lange Ruige Weide te Haastrecht
6. VANL Santvoorde te Wassenaar
7. VANL Weide en Waterpracht te Reeuwijk
8. VANL Wijk en Wouden te Zoeterwoude
9. VAN Ade te Oud Ade
10. VANL De Hollandse Venen te Zevenhoven
11. VANL De Parmey te Bodegraven
12. VANL Geestgrond te Wassenaar
13. Stichting voor Agrarisch Natuurbeheer De Rietgors te Klaaswaal

Utrecht

1. Agrarische Natuurvereniging Ark en Eemlandschap te Bunschoten-Spakenburg
2. Agrarische Natuurvereniging De Leusder Horstee te Leusden
3. VANL De Utrechtse Venen te Kamerik
4. VANL Lopikerwaard te Benschop

Noord-Holland

1. Vereniging Natuur- en Landschapsbeheer Vechtvallei te Muiderberg
2. VANL West-Friesland te Twisk
3. VAN Bergen-Egmond-Schoorl te Bergen
4. VAN De Amstel te Amstelveen
5. VAN Tussen Y en Dijken te West Graftdijk
6. VAN Waterland te Purmerend
7. VANL De Rotgangs te Hippolytushoef
8. VANL Haarlem e.o. te Halfweg
9. Agrarische Natuurvereniging Haarlemmermeer te Nieuw Vennepe
10. VANL De Liew te Oudeschild, Texel

Natuurplanbureau-onderzoek

Verschenen werkdocumenten

in de reeks 'Planbureau - werk in uitvoering (per 1 december 2001)

1998

- 98/01 *Querner, E.P., Th.G.C. v.d. Heijden & J.W.J. v.d. Gaast.* Beschikbaarheid grond- en oppervlaktewater voor natuur. Nadere uitwerking en toepassing in Oost-Gelderland.
- 98/02 *Reijnen, R.* (samenstelling) Graadmeters biodiversiteit terrestrisch. Graadmeters bijzondere natuurkwaliteit terrestrisch t.b.v. de Natuurplanbureau functie en graadmeter ruimtelijke kwaliteit natuur voor Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte (MKGR).
- 98/03 *Higler, L.W.G.* Graadmeters biodiversiteit aquatisch.
- 98/04 *Dijkstra, H.* Graadmeters voor landschapskwaliteit. Raamwerk en bouwstenen voor een kwaliteitsindex 2000+.
- 98/05 *Sprangers, J.T.C.M.* (red.) Graadmeters voor algemene natuurkwaliteit: een eerste verkenning.
- 98/06 *Nabuurs, G.J. & M.N. van Wijk.* Graadmeters voor de fysieke producten van bos.
- 98/07 *Buijs, A.E., J.F. Coeterier, P. Filius & M.B. Schöne.* Graadmeters sociaal draagvlak en beleving
- 98/08 *Neven, M.G.G. & E.E.M. Verbij.* Laten we wel zijn! Studie naar conceptualisering van natuurgerelateerd welzijn.
- 98/09 *Kuindersma, W.* (red.), *P Kersten & M. Pleijte.* Bestuurlijke graadmeters. Een inventarisatie van bestuurlijke graadmeters voor de Natuurverkenning 2001.
- 98/10 *Mulder, M., M. Klaassen & J. Vreke.* Economische graadmeters voor Natuur. Ontwikkeling raamwerk en aanzet tot invulling verdelingsgraadmeters.
- 98/11 *Smaalen, J.W.M., C. Schuiling, G.J. Carlier, J.D. Bulens & A.K. Bregt.* Handboek Generalisatie. Generaliseren ten behoeve van graadmeteronderzoek in het kader van Natuurplanbureau functie.
- 98/12 *Dammers, E. & H. Farjon.* Naar een nieuwe benadering voor de scenario's van de Natuurverkenningen 2001.
- 98/13 vervallen
- 98/14 *Hinssen, P.J.W.* Activiteiten in 1999 in toeleverende onderzoeksprogramma's. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau.
- 98/15 *Hinssen, P.J.W.* (samenstelling). Voorstudies Natuurbalans 99. Een inventarisatie van de haalbaarheid van een aantal onderwerpen.

1999

- 99/01 *Kuindersma, W.* (red). Realisatie EHS. Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999 voor de onderdelen Begrenzing en realisatie EHS, Strategische Groenprojecten, Landinrichting, Compensatiebeginsel en Bufferbeleid.
- 99/02 *Prins, A.H., T. van der Sluis en R.M.A. Wegman.* Begrenzing van beekdalen in de Ecologische hoofdstructuur.; De relatie met biodiversiteit van planten.
- 99/03 *Dijkstra, H.* Landschap in de natuurbalans 1999.
- 99/04 *Ligthart, S.* Bescherming van natuurgebieden, nationale en internationale instrumenten.; Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/05 *Higler, B & S. Semmekrot.* Verkennende studie graadmeter natuurwaarde laagveenwateren
- 99/06 *Neven, I. K. Volker & B. van de Ploeg.* Tussenrapportage van een exploratief onderzoek naar de indicering van het concept maatschappelijk draagvlak voor de natuur.
- 99/07 *Wijk, H. van & H. van Blitterswijk.* Achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/08 *Kuindersma, W.* Beleidsevaluatie voor de Natuurbalans; Een handleiding voor medewerkers aan de Natuurbalans.

- 99/09 *Hinssen, P. J. Luijt & L. de Savornin Lohman.* Het meten van effectiviteit door het Natuurplanbureau; Enkele overwegingen.
- 99/10 *Koolstra, B.J.H., G.W.W. Wameling & V. Joosten.* Modelkoppeling en –aanpassing SMART/SUMO – LARCH; Modelkoppeling en aanpassing ten behoeve van integratie in de natuurplanner in het kader van het project Graadmeters Natuurwaarde Terrestrisch.
- 99/11 *Koolstra, B.J.H., R.J.F. Bugter, J.P. Chardon, C.J. Grashof, J.D. van Kuijk, R.M.G. Kwak, A.A. Mabelis, R. Pouwels & P.A.Slim.* Graadmeter natuurwaarde terrestrisch; Verslaglegging van de uitgevoerde werkzaamheden.
- 99/12 *Wijk, M.N. van, J.G.de Molenaar & J.J. de Jong.* Beheer als strategie; Een eerste aanzet tot ontwikkelen van een graadmeter beheer (tussenrapportage).
- 99/13 *Kuindersma, W. & M.Pleijte.* Naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Natuurplanbureau?; Een overzicht van evaluatiemethoden en de toepasbaarheid daarvan.
- 99/14 *Kuindersma, W, M. Pleijte & M.L.A. Prüst.* Leemtes in de beleidsevaluatie natuurbalansen ingevuld?; Een verkenning van de mogelijkheden om enkele leemtes in het evaluatiedeel van de Natuurbalans op te vullen.
- 99/15 *Hinssen, P.J.W. & H. Dijkstra.* Onderbouwende programma's; de resultaten van 1999 en de plannen voor 2000. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau
- 99/16 *Mulder, M. Wijnen & E.Bos.* Uitgaven, kosten en baten van natuur; Inventarisatie van de rijksuitgave aan natuur, bos en landschap en toepassing van maatschappelijke kosten-batenanalyses bij natuurbeleidsverkenning.
- 99/17 *Kalkhoven, J.T.R., H.A.M. Meeuwssen & S.A.M. van Rooij.* Omzetting typologie Basiskaart Natuur 2020 naar typologie Begroeiingstypenkaart
- 99/18 *Schmidt, A.M., M. van Heusden & C.J. de Zeeuw.* Tussenresultaten project Informatielogistiek Natuurplanbureau
- 99/19 *Buijs, A.E., M.H. Jacobs, P.J.F.M. Verweij & S. de Vries.* Graadmeters beleving; theoretische uitwerking en validatie van het begrip 'afwisseling'
- 99/20 *Farjon, H. J.D. Bulens, M. van Eupen, K.Schotten & C. de Zeeuw.* Plangenerator voor natuur-scenario's; ontwerp en verkenning van de technische mogelijkheden van de Ruimtescanner
- 99/21 *Berg, A.E. van den.* Graadmeters beleving: Horizonvervuiling (in bewerking)

2000

- 00/01 *Sluis, Th. van der.* Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's
- 00/02 *Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries.* Recreatie en geluidbelasting in 1995 en 2030; onderzoek voor Milieuverkenning 5
- 00/03 *Kelholt, H.J & B. Koole.* N-footprint 1980 – 1997, doorkijk 2030
- 00/04 *Broekmeyer, M.E.A., R.P.B. Foppen, L.W.G. Higler, F.J.J. Niewold, A.T.C. Bosveld, R.P.H. Snep, R.J.F. Bugter & C.C. Vos.* Semi-kwantitatieve beoordeling van effecten van milieu op natuur
- 00/05 *Broekmeyer, M.E.A. (samenstelling).* Stroom- en rekenschema's 1^e fase VijNo thema natuur. Bijlagerapport voor de bouwsteen natuur en de indicatoren natuurkwaliteit, landschapkwaliteit en confrontatie recreatievraag en -aanbod
- 00/06 *Vegte, J.W. van de & E. Turnhout.* De maat van de natuur; een onderzoek naar waarderingsgrondslagen in graadmeters voor natuur
- 00/07 *Kuindersma, W., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Realisatie Ecologische Hoofdstructuur 2000. Achtergronddocument bij hoofdstuk 4 van de Natuurbalans 2000
- 00/08 *Kuindersma, W. & E.E.M. Verbij.* Realisatie van groen in de Randstad. Achtergronddocument bij hoofdstuk 9 van de Natuurbalans 2000
- 00/09 *Van Wijk, M.N, M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Signalen over natuur en landschap. Achtergronddocument bij hoofdstuk 2 van de Natuurbalans 2000

- 00/10 *Van Wijk, M.N. & H. van Blitterswijk.* Evaluatie van het bosbeleid. Achtergronddocument bij hoofdstuk 5 van de Natuurbalans 2000
- 00/11 *Veeneklaas, F.R. & B. van der Ploeg.* Trendbreuken in de landbouw. Achtergrondrapport project VIJNO-toets van het Milieu- en Natuurplanbureau voor de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- 00/12 *Schaminée, J.H.J. & N.A.C. Smits.* Kwantitatieve veranderingen in de vegetatie van drie biotopen (laagveenwateren, heide en schraalgraslanden) voor zeldzaamheid en voedselrijkdom over de periodes 1930-1950 (referentie), 1980-1990 en 1990-2000. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2000
- 00/13 *Willemen, J.P.M. & A.M. Schmidt.* Datacatalogus. Eerste inventarisatie van geo-data beschikbaar voor het Natuurplanbureau
- 00/14 *Klijn, J.A.* Landbouw, natuur en landschap in Nederland; een voorverkenning voor de Natuurverkenning 2
- 00/15 *Klijn, J.A.* Landschap in Natuurplanbureau-producten: een mental map en onderzoeksaanbevelingen
- 00/16 *Elbersen, B., R. Jongman, S. Múcher, B. Pedrolí & P. Smeets.* Internationale ruimtelijke strategie (in herdruk)
- 00/17 *Berends, H, E den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas.* Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur; verkenning van een methode om ontwikkelingsopties voor (stukken) natuur te beoordelen

2001

- 01/01 *Jansen, S. m.m.v. R. P.H. Snep, Y.R. Hoogeveen & C. M. Goossen.* Natuur in en om de stad
- 01/02 *Baveco, H., J.C.A.M. Bervaes & J.Vreke.* Advies over de ontwikkeling van modellen voor het Natuurplanbureau
- 01/03 *Zouwen, M. van der & J. van Tatenhove.* Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland
- 01/04 *Sanders, M.E. & A.H. Prins.* Provinciaal natuurbeleid: kwaliteitsdoelen voor de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/05 *Reijnen, M.J.S.M.. & R. van Oostenbrugge.* Wetenschappelijke review van SMART-MOVE. Onderdeel van het kern-instrumentarium van het Natuurplanbureau
- 01/06 *Bruchem, C. van.* Stuwende schaarste. Over de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de agrarische sector
- 01/07 *Berkhout, P., G. Migchels & A.K. van der Werf.* Te hooi en te gras. Verkenning naar ontwikkelingen in de grondgebonden veehouderij en gevolgen hiervan voor natuur en landschap
- 01/08 *Backus, G.B.C.* Parels in de Peel. Intensieve veehouderij en natuur in Nederland Plattelandstad
- 01/09 *Salz, P.* Requiem voor de visserij in Vis Mineur
- 01/10 *Smit, A.B.* Ruimte voor akkers en tuinen, bomen en bollen. Verkenning naar ontwikkelingen in de akkerbouw en opengrondstuinbouw en effecten hiervan op natuur en landschap
- 01/11 *Bouwma, I.M., G.B.M. Pedrolí & J.A. Klijn.* Voorstudies Natuurverkenningen 2002 – onderdeel internationaal. Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst; Deel B: Dummy internationale waarden Nederlandse natuur & landschap
- 01/12 *Oerlemans, N., J.A. Guldemond & E van Well.* Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen